

PA
VAN
De aar
Duitsland

TJDSCHR!

Vlaams-nationalisme in de Gentse regio, 1914-1945

Bruno De Wever

Onderhavig artikel handelt over een stuk uit het verleden van het Vlaams-nationalisme. De beschreven periode wordt afgezoomd door twee wereldoorlogen die cruciaal zijn geweest voor de ontwikkeling van deze politieke familie. De Eerste Wereldoorlog wordt algemeen gezien als de wieg van het Vlaams-nationalisme. De Tweede Wereldoorlog wordt beschouwd als het dramatische hoogtepunt van de evolutie waarin het Vlaams-nationalisme de antidemocratische Nieuwe Orde-gedachte omhelsde. Dit is de invalshoek van waaruit dit artikel is geschreven¹. Ik richt daarbij de focus op de Gentse regio en op de stad Gent in het bijzonder. De analyse over de relatie tussen het Vlaams-nationalisme en de Nieuwe Orde krijgt vlees en bloed doorheen de Gentse casus en de Gentenaars die een rol hebben gespeeld op het nationale niveau. De Gentse invalshoek is een interessant omdat Gent en Gentenaars op verschillende momenten een cruciale rol hebben gespeeld.

De Eerste Wereldoorlog

Het begint er al mee dat in deze stad de echte bakermat ligt van het Vlaams-nationalisme en wel al vóór de Eerste Wereldoorlog. De terminus a quo die ik hierboven stelde, moet dus al meteen gerelativeerd worden.

Na de Belgische onafhankelijkheid was er in Vlaanderen een drukkinggroep ontstaan die voor de erkenning van de volkstaal als bestuurs- en cultuurtaal ijverde. Deze Vlaamse beweging creëerde zo een groeiend Vlaams identiteitsbesef van de Nederlandstaligen in België. Dat was een uiterst complex proces, dat hier maar even wordt aangeraakt. Essentieel is dat het Vlaams identiteitsbesef uitgroeide tot een subnatie. De Vlamingen zagen zich als een aparte entiteit binnen de Belgische natie en de Belgische staat. Zij wilden België meer Belgisch maken, namelijk een kruispunt tussen de Germaanse en Latijnse cultuur. Daarom eiste de Vlaamse beweging respect voor de Nederlandse taal. Er werden taalwetten geëist, een behoorlijk onderwijs en hét symbool daarvan werd de strijd voor een Nederlandstalige universiteit in Gent. Dat is een bekend verhaal. Minder bekend is dat tegen die Vlaamse beweging een Waalse beweging ontstond. Het is die Waalse beweging die voor het eerst het idee van een 'séparation administrative' lanceerde. Zij eiste een federalisering van België,

1 Tenzij anders vermeld, steun ik mij op mijn boek *Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde: het VNV 1933-1945*, Tielt; Gent: Lannoo; Perspectief, 1994¹, 1995².

maar dan wel met als uitkomst een ééntalig Wallonië en een tweetalig Vlaanderen. Het idee van de bestuurlijke scheiding werd opgepikt door radicale flaminganten, die er uiteraard een andere uitkomst aan geven, nl. een middel om Vlaanderen volledig te vernederlandsen.

Het is niet toevallig dat het groepje flaminganten dat het federalisme voor het eerst propageerde in Gent opereerde. De strijd voor de vernederlandsing van de universiteit leidde tot een radicalisering en het is niet te verwonderen dat de direct betrokkenen er het meest en vroegst gevoelig voor waren. Studenten zijn over het algemeen al heel gevoelig voor radicalisme. Daar kwam nog bij dat de Gentse flamingantische gemoederen danig verhit waren n.a.v. van de Wereldtentoonstelling van 1913 die een nagenoeg uitsluitend Franstalige aangelegenheid was. De spilfiguur van de prille Gentse groep Vlaams-nationalisten was een bekend hoogleraar: Julius MacLeod, een plantkundige die grote bekendheid had verworven o.m. wegens zijn inzet voor de vernederlandsing van de universiteit. Hij verzamelde rond zich een klein groepje studenten die een blad met de toepasselijke naam: 'De Bestuurlijke Scheiding' uitgaven². Het eerste nummer verscheen in mei 1914. Redactie en beheer waren in handen van Antoon en Martha Thiry. De jongste en actiefste redacteur was Marcel Minnaert, die in een later leven een wereldberoemd sterrenkundige zou worden. Het blad kwam op voor de administratieve scheiding van Vlaanderen en Wallonië langs de taalgrens. Het vertoonde een sterk anti-Waals, anti-Frans en anti-Belgisch karakter.

Uit het laatste nummer voor de Duitse inval: 'ons kan Wallonië even weinig verdommen als Patagonië of Mongolië'. België betekende voor Vlaanderen slechts verdrukking en het blad meende ook te weten dat een 'Frans-Belgische verraderskliek' van de Belgische neutraliteitspolitiek een lachertje maakte. Voorts valt in het blad een sterke afkeer voor partijpolitiek op. De redding van Vlaanderen kon nooit komen van de verraderlijke partijen maar van het volk dat een mytische kracht werd toegedicht als het zich maar wou verenigen. Men moet dit zien tegen de achtergrond van de herhaaldelijk mislukte pogingen om een vlaamsgezinde partij te stichten die de klassiek katholiek-liberale tegenstellingen moest overvleugelen. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1911 had in Gent zo een flamingantische lijst ('Vlaams Blok') met o.m. de 'daensist' Hector Plancquaert en de bekende flamingantische agitator Alfons Sevens slechts 4,3% gehaald.

Op 4 augustus 1914 marcheerden de Duitse troepen ons land binnen. Het Belgische leger werd na enkele maanden teruggedrongen achter de IJzer waar het vier jaar zou stand houden. Het bezette land werd verdeeld in twee bezettingszones: West- en Oost-Vlaanderen waren 'Etappeggebied' bestuurd door militairen. De rest van België viel onder de militaire gouverneur die in Brussel zetelde. Gent werd het decor van de meest cruciale politieke gebeurtenissen in het bezette

2 Tenzij anders vermeld steunt dit deel voorts op D. Vanacker, *Het Aktivistisch Avontuur*, Gent: Stichting Mens en Cultuur, 1991.

land. Het was in deze stad dat de collaboratie van start ging. De groep rond 'De Bestuurlijke Scheiding' gaf het startschot. In oktober 1914 stichtten ze de organisatie 'Jong Vlaanderen'. Behalve de mannen van 'De Bestuurlijke Scheiding' treffen we er ook de geschiedenisstudent Leo Picard en de Nederlandse dominee van de protestantse gemeenschap op de Brabantdam Domela Nieuwenhuis Nyegaard in aan. Domela Nieuwenhuis nam het voortouw. De vooroorlogse mentor Mac Leod was bij het begin van de oorlog naar Groot-Brittannië uitgeweken. Domela was een overtuigd pangermanist. Hij verklaarde dat de onafhankelijke staat Vlaanderen thuishoorde in één grote Germanenbond. Dat was taal die wel naar de zin was van de annexionistisch gezinde Duitse militairen die het etappengebied controleerden, en zo ontving Domela en Jong Vlaanderen van meet af aan steun. Zo konden de Gentse Jong Vlamingen een collaboratiekrant uit de grond stampen: 'De Vlaamse Post'. Het blad kreeg 7.000 fr. per maand (ongeveer 1,4 miljoen fr. in de huidige waarde). De jonge Leo Picard werd er de hoofdredacteur van.

In navolging van de Gentse groep ontstonden er elders in Vlaanderen kleine groepjes Jong Vlamingen. Ze stonden overal zeer geïsoleerd. Ze werden uiteraard als landverraders gebrandmerkt door de Franstalige Belgisch-patriottische kringen, maar ook vanuit de Vlaamse beweging kregen ze felle tegenkanting. In Gent verzette de flamingantische voorman Alfons Sevens zich bijv. heftig. Hij werd omwille van zijn verzet door de bezetter gearresteerd.

Het is duidelijk dat in dit klimaat het kleine kransje activisten niet op veel sympathie hoefde te rekenen. Op de koop toe waren ze ook nog onderling verdeeld. In Gent kwam er een splitsing tussen de 'domelisten', de volgelingen Domela Nieuwenhuis, die een Vlaamse staat eisten enerzijds en meer gematigde elementen zoals Picard die terugvielen op het concept van de bestuurlijke scheiding anderzijds. Picard kreeg steun vanuit het neutrale Nederland waar honderdduizenden Vlaamse vluchtelingen vertoefden. Een aantal Nederlanders was het idee van een splitsing van België genegen omdat dit het perspectief van een Grootnederlandse staat opende. Eén van de centrale figuren daar was Carel Gerretson die ook zeer Duitsgezind was.

In Duitsland zelf wekte de Vlaamse beweging ook belangstelling. Kanselier von Bethmann-Hollweg wilde een actieve 'Flamenpolitik' voeren omdat hij zo hoopte de Duitse invloed in Vlaanderen én in Nederland te verstevigen. Bethmann-Hollweg rekende met het scenario van een compromisvrede waarbij Duitsland misschien België terug zou moeten ontruimen. In dat geval wilde hij de Vlamingen op zijn hand hebben.

Het is evident dat voor dat plan wel wat meer nodig was dan enkele minieme groepjes geïsoleerde en fel gehate Jong Vlamingen. Bethmann-Hollweg was dan ook voorstander van een voorzichtige en geleidelijke politiek. Dat was ook de opinie van de gouverneur-generaal in Brussel Moritz von Bissing. Hij was de architect van de meesterzet van de 'Flamenpolitik'. Op 31 december 1915 kondigde hij het plan aan om de Gentse universiteit te vernederlandsen. Hét symbool waarvoor de vlaamsgezinden zo hadden gestreden werd nu op een presenteerblaadje aangeboden. Zo slaagde de 'Flamenpolitik' er alvast in een

splitsing te veroorzaken in de Vlaamse beweging. Diegenen die de von Bissinguniversiteit aanvaardden geraakten in het raderwerk van de activistische collaboratie wat hen steeds verder verwijderde van de flaminganten die geen samenwerking met de bezetter wensten te aanvaarden (door hen passivisten genoemd), maar ook van de bevolking die ten gevolge van de harde bezetting hevig anti-duits was.

In Gent liep de scheidingslijn tussen passivisten en activisten langsheen de verbondenheid met de vooroorlogse grote partijen. T.t.z. de flaminganten die actief waren in of aan de rand van de grote politieke partijen bleven passief terwijl flaminganten uit de buitenparlementaire actiegroepen én de daensisten activisten werden. Men stelt ook vast dat er meer liberaal-vrijzinnige flaminganten in het activisme terechtkwamen dan katholieke. Dat kan worden verklaard door het feit dat liberaal-vrijzinnige flaminganten in feite in een dubbele minderheidspositie zaten: ten eerste als antiklerikalen in een katholiek Vlaanderen, ten tweede als vrijzinnige in een vlaamsvijandige liberale omgeving. Die positie maakte dat zij minder verankerd waren en gemakkelijker de stap naar het activisme zetten.

Als gevolg van de zet van von Bissing was het activisme gevoelig uitgebreid, zij het dat het een kleine minderheid bleef. De activisten gingen zich nu ook beter organiseren. Zo ontstond een Raad van Vlaanderen, een overkoepelend orgaan dat zichzelf beschouwde als een embryonaal Vlaams parlement. De leden konden zich zo wel beschouwen, maar het ontbrak hen aan enige democratische legitimiteit. Zij voelden er trouwens niet veel voor om zich aan de wil van het volk te onderwerpen, daar zij goed beseften dat ze geen steun kregen. Dat is een cruciaal element. Het activisme wilde wel een souverain Vlaanderen, maar liet zich weinig gelegen aan de volkssouvereiniteit. Het was een revolutionaire minderheid zonder steunvlak in het volk, opererend in omstandigheden waarin de verwerving van een brede steun vrijwel onmogelijk was. De bevolking zuchtte onder de bezetting en de activisten beschikten niet over de instrumenten om werkelijk een politiek te kunnen voeren.

Gent vormt op dit laatste punt een uitzondering. Het was de enige plaats in Vlaanderen waarin de activisten een stuk uitvoerende macht in handen kregen. Op 16 maart 1918 zette de bezetter burgemeester Emile Braun af samen met twee schepenen toen het college een motie tegen de Raad van Vlaanderen had goedgekeurd. Braun werd vervangen door een Duitse waarnemende burgemeester, de schepenen door de activisten Hector Planquaert en Jan Wannijn. Toen als gevolg daarvan de nog overblijvende oude schepenen opstapten, kwam er een volledig activistisch schepencollege.

De Gentse casus maakt duidelijk in welke mate de activisten de vlucht vooruit hadden gekozen. Zij beseften dat hun lot geklonken was aan de Duitse overwinning en zij waren bereid politiek te bedrijven via de Duitse bajonetten. Toen Duitsland in november 1918 verslagen werd en het land moest ontruimen leek hun lot bezegeld. De belangrijkste activisten namen de wijk naar Nederland of Duitsland, diegenen die dat niet deden werden zwaar veroordeeld en vlogen achter de tralies. Vele kleine vissen verloren hun job en kregen allerlei sancties.

VLAAMS-NATIONALISME GENT 1914-1945

Het activisme werd uitgespuwd door een Belgische natie die als triomfantelijke overwinnaar uit de oorlog kwam. De rol van de activisten leek definitief voorbij, maar dat was niet zo.

Er was namelijk ook heel wat gebeurd aan en achter het IJzerfront. Daar was een Vlaams-nationalistische Frontbeweging ontstaan, die als gevolg van het repressieve optreden van de militaire overheid en de volgehouden weigering van de Belgische regering om aan de flamingantische eisen tegemoet te komen, radicaliseerde. De Frontbeweging eiste o.m. 'zelfbestuur' en kwam daarmee op dezelfde lijn als het gematigde activisme. Er groeide overigens sympathie voor het activisme in het bezette land, ook al omdat elke flamingantische eis door de Belgische overheid geassocieerd werd met de collaboratie. Uiteindelijk werd de Frontbeweging verboden. De leiders besloten vanuit de clandestiniteit verder te werken. Er kwam een breuk tussen de leiders van de Frontbeweging en de flamingantische parlementaire leiders die er maar niet in slaagden enig begrip op te wekken bij de Belgische regering, dit ondanks het feit dat er verscheidene vlaamsgezinden in de regering zaten. De leiders van de Frontbeweging stuurden gezanten over de linies om contact op te nemen met de activisten. De trouw aan België was geen vaststaand feit meer.

Het Interbellum

De geradicaliseerde leiders van de Frontbeweging weigerde na de bevrijding de activisten te laten vallen. Zij zullen integendeel samen met activisten het 'Vlaamse Front' stichten met 'zelfbestuur' als belangrijkste programmapunt. De 'Frontpartij', zoals de nieuwe partij al gauw werd genoemd, kreeg ook steun van geradicaliseerde flaminganten die buiten de Frontbeweging en het activisme waren gebleven.

Dat blijkt duidelijk als we de situatie in Gent bekijken. De man die bij de verkiezingen van 1919 de lijst van de jonge partij trok in het arrondissement Gent-Eeklo was Boudewijn Maes³. Maes, geboren en getogen Gentenaar, ambtenaar van beroep, een uitgesproken vrijzinnige, was een notoire flamingant al van vóór 1914. Tijdens de bezetting werd hij samen met Alfons Sevens gevangengezet wegens anti-Duitse activiteiten. Maes droeg dus het aureool van de verzetsman, wat hem waarschijnlijk geschikt maakte om de lijst van de Frontpartij te trekken. Het bleek een goede keuze want de Frontpartij haalde bijna 10.000 stemmen in het arrondissement, waarvan 2.309 (8,4%) in de stad Gent. In Vlaanderen haalde de Frontpartij 5,2%. Maes werd verkozen in de Kamer. Al gauw bleek dat de Gentse Vlaams-nationalisten een radicale anti-Belg hadden afgevaardigd. Maes ging er met de vuile voeten door en genoot al gauw de reputatie van een impulsieve propagandist zonder diepgang. Hij nam

3 Over de rol van Boudewijn Maes in het Vlaams-nationalisme zie: L. Vandeweyer, Boudewijn Maes als Vlaams-nationalistisch politicus in het arrondissement Gent-Eeklo 1918-1933, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 49 (1990), 4, pp. 230-245.

het in het parlement op voor de activisten en was nooit verlegen voor slogans, zoals 'Weg met de Belgische eenheid'. Zoiets moest op dat moment, kort na de oorlog, wel tot opstootjes leiden. Daarmee werd Maes de kampioen van de radicalen die ervan overtuigd waren dat alleen een radicale anti-Belgische politiek de juiste was en die om die reden de federalistische politiek van de Frontpartij bestreden. Het was een groep die het revolutionaire gedachtengoed van het activisme niet wilde afzweren. Het is niet verwonderlijk dat er heel wat gewezen activisten, al dan niet in ballingschap levend, bij betrokken waren. Hun lijfblad was het weekblad 'Vlaanderen' dat vanaf 1922 verscheen. Zij kwamen in een scherp conflict met de leiding van de Frontpartij die een reformistische weg insloeg⁴. De Frontpartij streefde naar een federale omvorming van België. De notie 'zelfbestuur' werd dus anders ingekleurd. Maar de kern van het dispuut was ideologisch. Het ging fundamenteel over de vraag hoe politiek moest bedreven worden: langs democratische parlementaire weg of via een revolutionaire en eventueel gewelddadige weg. De twee kampen kleurden ook de notie 'godsvrede' fundamenteel anders in. 'Godsvrede' was naast 'zelfbestuur' het tweede programmapunt van de Vlaams-nationalisten. Voor de antiradicale Belgen betekende het de samenwerking van vrijzinnigen en katholieken tegen België, voor de gematigde federalisten werd het begrip uitgebreid tot pluralisme en verdraagzaamheid, ook tegenover gematigde vlaamsgezinden die vasthielden aan het unitaire België.

Belangrijk is dat in de eerste jaren na de oorlog de tegenstelling tussen vrijzinnigen en katholieken nog niet op de voorgrond kwam. Boudewijn Maes was een notoir vrijzinnige en een boegbeeld van de radicale anti-Belgen. In Antwerpen trad Herman Vos naar voren als Vlaams-nationalistisch leider. Ook hij was vrijzinnig, maar hij werd het boegbeeld van de gematigde federalisten. Vos kwam overigens uit het activisme, hij had nog in de Raad van Vlaanderen gezeteld. Zo ziet men dat ook de scheidslijn van het activisme niet normerend was voor de positie die men innam. Wat Maes en Vos gemeenschappelijk hadden, was dat ze tot een kleine vrijzinnige minderheid behoorden in een Frontpartij die hoofdzakelijk katholiek was. Deze realiteit stelde de 'godsvrede' al heel vroeg op de proef. Vanaf het midden van de jaren twintig ontstonden er lokale en regionale Vlaams-nationalistische partijen met een katholiek etiket. Dat gebeurde ook in Gent. Op 30 november 1924 werd de Katholiek-Christene Volkspartij voor Vlaanderen opgericht. De mannen die erachter zaten waren Frans Daels en Jozef Goossenaerts. De hoogleraar-medicus Daels was een boegbeeld van de Frontbeweging tijdens WO I en verwierf na de oorlog een groot prestige bij Vlaamsgezinden als voorzitter van het IJzerbedevaartcomité. Goossenaerts was een gedreven organisator die graag achter de schermen werkte. De nieuwe partij stelde zich op tegen Maes. Maes maakte zich steeds

4 L. Vandeweyer, De eerste barsten in het Vlaamse Front, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 44, 2, 1985, pp. 78-94; Id., Machtstrijd in het Vlaamse Front: het afsterven van 'Ons Vaderland' en de geboorte van 'Vlaanderen', in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 44, 4, 1985, pp. 206-224.

VLAAMS-NATIONALISME GENT 1914-1945

onmogelijker. Ook als partijorganisator trad hij weinig tactisch op. Zijn ster was getaand. In 1921 was de Gentse Frontpartij teruggevallen op een goeie 6.000 stemmen (1.500 in de stad). Maes verloor zijn zetel. Bij de gemeenteraadsverkiezingen had Maes maar 3,4% gehaald. Geen verkozenen. Dat had als gevolg dat de nationale leiding van de Frontpartij Maes liever kwijt dan rijk was. Het is duidelijk dat Daels achter de schermen steun kreeg. Ook omdat het conflict tussen de democratische Fronters en de hardliners gegroepeerd rond het weekblad 'Vlaanderen' opengebarsten was. Maes bleef de steun genieten van 'Vlaanderen', terwijl Daels werd afgewezen, niet zozeer omdat hij met een katholieke partij optrad, wel omdat hij contacten zocht met dissidente christendemocraten. Net voor de verkiezingen van 1925 schreef 'Vlaanderen' over de groep rond Daels dat ze 'het democratische element (al te) zeer op de voorgrond plaatste'. De verkiezingen maakte de krachtsverhoudingen duidelijk. Maes hield nog 2.894 stemmen over (2,2%), de 'daelsisten' behaalden 4.450 stemmen (3,4%). Even later bij de provincieraadsverkiezingen deed Maes het met 2,7% niet veel beter en toen had hij niet af te rekenen met een dissidente lijst⁵. Exit Maes dus. De leiding van de Frontpartij ontbond de Gentse afdeling. Maes stichtte in 1926 de 'Vlaams Nationale Partij'. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van dat jaar zou hij geen 2.000 stemmen meer halen.

Het partijpolitieke Vlaams-nationalisme in Gent vertoonde de hele jaren twintig een beeld van chaos en verdeeldheid. Het enige lichtpunt was het Vlaams Huis 'Uilenspiegel', 'den Uil' in de volksmond, gevestigd in het gewezen hotel 'Bouard' aan de Korte Kruisstraat. Het was sedert 1919 eigendom van een samenwerkende vennootschap van Vlaams-nationalisten. Ondanks alle verdeeldheid was het café met toneelzaal een centrum van Vlaams-nationalistische bedrijvigheid⁶.

Inmiddels was het Vlaams-nationalisme ook nationaal versplinterd geraakt. De Frontpartij had eigenlijk opgehouden te bestaan als een nationale eenheidspartij. In de plaats kwamen er arrondissementeel of provinciaal georganiseerde partijen. Zo ontstond in West-Vlaanderen in 1925 het Katholiek Vlaams Nationaal Verbond, in Aalst de Christene Volkspartij-Vlaamse Front, in de Kempen de Katholieke Vlaamse Volkspartij enz. De versplintering werd veroorzaakt door ideologische onenigheid. Er was onenigheid over het nationale doel: federalisme - separatisme en Groot-Nederland. Dat laatste concept was niet nieuw. De taalverwantschap tussen Nederland en Vlaanderen had al in de 19de eeuw geleid tot een cultureel Grootneerlandisme. Maar nu kreeg het een politieke inhoud. Het werd vooral gekoesterd door de radicale antibelgen die daarmee hun antibelgicisme

5 De lijst werd getrokken door Maes' medestandster Rosa De Guchtenaere. Na de oorlog werd zij tot 15 jaar cel veroordeeld wegens activisme. Na haar vrijlating werd ze een rusteloze Grootnederlandse propagandiste. Net als Maes was ze militant vrijzinnig.

6 A. Himpe, *De Beweging in huis: Vlaamse huizen tijdens het Interbellum*, Gent: Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, 1992 (Bijdragen Museum van de Vlaamse Sociale Strijd, nr. 8), pp. 169-170.

een positieve inhoud wilden geven. Het Grootneerlandisme moet inderdaad worden gezien als een afgeleide, een instrument van het antibelgicisme. Het had geen concrete inhoud. De radicale antibelgische Grootnederlanders hadden weinig belangstelling voor Nederland en er ook niet veel contacten. Die contacten hadden vooral de meer gematigde federalistisch gezinde Vlaams-nationalisten.

Essentieel is dat het dispuut over Grootnederland zich entte op een ander conflict dat almaar overheersender werd, nl. het conflict tussen democratie en Nieuwe Orde. Bij vele Vlaams-nationalisten won de overtuiging veld dat zij niets te winnen hadden met een parlementair systeem dat hen voortdurend in de minderheid stelde, dat er niet in slaagde behoorlijke taalwetten te stemmen, dat de universiteit van Gent niet leek te kunnen vernederlandsen enz. Het is duidelijk dat het conservatisme van een francofoon Belgisch establishment mee verantwoordelijk is voor deze evolutie. Toch meen ik dat de interne ideologische evolutie van het Vlaams-nationalisme primeert. Het antibelgicisme stimuleerde een afwijzen van de democratie, dat zat er al van meet af aan in, maar nu entte zich dat op sociaal-conservatief katholiek integristisch denken dat elk pluralisme afwees. Het is die cocktail die het Vlaams-nationalisme in de richting van de antidemocratische Nieuwe Orde en uiteindelijk het fascisme dreef.

De cocktail werd voor het eerst gebrouwen in West-Vlaanderen. De lokale leider Joris Van Severen, één van de leiders van de Frontbeweging, was er helemaal door begeistert. Hij was de man achter het genoemde Katholiek Vlaams Nationaal Verbond. Een verbond, geen partij meer. Het was een uiting van het doordringen van het idee dat partijpolitiek in wezen te verwerpen was. Van Severen probeerde het Vlaams-nationalisme ook buiten West-Vlaanderen te verenigen rond zijn ideeën. Hij vond steun bij het invloedrijke weekblad 'Jong Dietsland' dat vanaf 1927 verscheen. Het nam de rol van 'Vlaanderen' over en fuseerde er uiteindelijk mee. Het blad was radicaal Groot-Nederlands en keek met belangstelling naar wat er gebeurde in Italië en naar wat er in Duitsland aan het bewegen was door de acties van ene Adolf Hitler.

Van Severen vond in Gent een medestander in de persoon van Wies Moens. Moens kwam uit het activisme en werd na de oorlog zwaar gestraft. Hij verwierf als literator enige bekendheid en werkte ook mee aan 'Vlaanderen' en 'Jong Dietschland'. Moens trok bij de verkiezingen de lijst van het Vlaams Nationaal Verbond (niet te verwarren met het Vlaams Nationaal Verbond dat in 1933 ontstond als een nieuwe Vlaams-nationalistische eenheidspartij). Het VNV van Moens was een lokale Gentse lijst. Moens kreeg de steun van het 'Vlaanderenmilieu'. Boudewijn Maes moest dus nu ook binnen zijn eigen kringetje de baan ruimen. Dat had zeker te maken met zijn onbekwaamheid als politicus, maar ook met het feit dat zijn vrijzinnigheid hinderlijk werd voor het extreem-rechtse Vlaams-nationalisme.

Moens deed het niet veel beter dan Maes. Hij haalde 4,3 %, op een moment dat het Vlaams-nationalisme nationaal een grote sprong voorwaarts maakte (11,6% in Vlaanderen). Moens hield het voor bekeken. Hij stichtte in 1931 samen met Joris Van Severen het Verbond van Dietse Nationaal Solidaristen, het Verdinaso.

VLAAMS-NATIONALISME GENT 1914-1945

Het Verdinaso had in Gent een kleine maar hechte kern. Naast Moens speelde Jef François er een rol⁷. Hij was de leider van de Dinaso Militanten Orde, de geuniformeerde kern van het Verdinaso. Het Gentse Verdinaso nam zijn intrek in het Vlaams Huis 'Uilenspiegel'. In 1933 week het uit naar een eigen 'Dinasohuis' of 'Groen Huis' aan de Korte Meer. Het was het toneel van hevige vechtpartijen toen antifascistische betogers de 'fascistenburcht' belegerden⁸. Het Verdinaso werd beschouwd als de lokale variant van het regime dat de macht greep in Duitsland. Niet ten onrechte.

Het Verdinaso was een puur fascistische organisatie met een radicaal Grootnederlands streefdoel⁹. Het Verdinaso wilde met een gemilitariseerde elite de macht grijpen. Partijpolitiek werd overboord gegooid.

De stichting van het Verdinaso is een cruciale gebeurtenis voor het Vlaams-nationalisme. Belangrijk is dat het gros van de Vlaams-nationalistische leiders er niet rijp voor was. Behalve Van Severen en Moens traden geen nationaal bekende leiders toe. Maar het Verdinaso was wel de katalysator van een zeer diepe ideologische crisis. In het brandpunt ervan lag het debat democratie versus Nieuwe Orde. Het debat zou uiteindelijk uitmonden in de stichting van het Vlaams Nationaal Verbond (VNV) in 1933. Het VNV diende zich aan als een nieuwe eenheidspartij die het versnipperde Vlaams-nationalisme wilde verenigen en die een antwoord wilde bieden op de dreiging van het Verdinaso. Het antwoord viste uit dezelfde vijver dan de concurrent, zij het dat het VNV gematigder was en zo ook veel hybrider. De partij wilde bijv. wel blijven deelnemen aan verkiezingen. Maar dat neemt niet weg dat het VNV de weg insloeg van de antidemocratische Nieuwe Orde. Net als het Verdinaso verklaarde het zich compromisloos Grootnederlands. In de partij kan men twee vleugels onderscheiden: een radicale vleugel die het fascisme omhelsde en hevig Grootnederlands was en een meer gematigde vleugel die wel het parlementaire regime wilde veranderen ten voordele van een meer autoritair regime en die wel principieel Grootnederlands was, maar daar geen onmiddellijk te verwezenlijken politiek programma van wilden maken. De gematigden hadden geen klaar alternatief voor ogen. Dat was hun zwakte. Principiële democraten treft men in het VNV niet meer aan. Die haakten af omdat ze het fundamenteel oneens waren met de uitgangspunten van de nieuwe partij.

Ik kan maar even blijven stilstaan bij de hamvraag hoe het komt dat het democratisch gedachtengoed het moest afleggen in het VNV. Daar zijn heel veel factoren mee gemoeid. Het allerbelangrijkste lijkt mij het feit dat het Nieuwe Orde-gedachtengoed appeleerde aan de behoeften van de doorsnee Vlaams-

7 François kwam uit het Gentse activisme. Hij werd lid van de Frontpartij en later secretaris van het Vlaams Nationaal Verbond van Wies Moens.

8 J. Creve, *Recht en Trouw: de geschiedenis van het Verdinaso en zijn militie*, Antwerpen: Soethoudt, 1987.

9 R. Vanlandschoot, *Verbond van Dietsche Nationaal Solidaristen*, in: J. Deleu e.a. (ed.), *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, deel 2, Tielt; Bussum: Lannoo, 1975, pp. 1741-1749.

nationalistische militant. Sociologisch onderzoek wijst uit dat dit vooral mensen waren uit de lagere middenklasse, ambachtslui en arbeiders, groepen die zwaar getroffen werden door de economische crisis die vanaf 1930 België en de wereld trof. De gevolgen ervan waren catastrofaal. Op politiek vlak verloren velen het vertrouwen in de massademocratie en het parlementair regime dat verantwoordelijk werd gesteld voor de economische malaise en dat verweten werd geen antwoord te hebben op de problemen. Die politiek-mentale malaise trof zeker niet alleen het Vlaams-nationalisme. Maar de gevolgen voor deze politieke familie waren veel groter. Het Vlaams-nationalisme was immers niet verankerd in de Belgische staatsstructuren. Het antibelgicisme kon zo nog veel meer dan voorheen een geleider worden voor antidemocratische ideeën. Groot-Nederland fungeerde daarbij als het klassieke beloofde land: Utopia dat de blik afleidde van de concrete werkelijkheid waaraan ook het VNV natuurlijk niet veel kon veranderen.

Boegbeeld van het Gentse VNV werd Hendrik Elias. Elias was historicus en jurist die een veelbelovende wetenschappelijke carrière was misgelopen wegens zijn Vlaams-nationalistische overtuiging. Hij was op het eind van de jaren twintig in de politiek gestapt. In 1932 leidde hij in Gent de Vlaams Nationale Volkspartij (VNVP), een partij die overigens ook de ambitie had een nationale partij te vormen. Elias' VNVP was democratisch en federaal en precies om die reden kon ze niet slagen. Maar Elias had wel een ander formaat dan Boudewijn Maes. De VNVP haalde in '32 meer dan 15.000 stemmen in het arrondissement (10,6%). Elias dankte die vooruitgang echter in hoofdzaak aan een kartel met de De Lilleclan uit Maldegem. De familie De Lille gaf daar het blad 'Het Getrouwe Maldeghem' uit. Met een populistisch flamingantisch imago hadden ze een grote aanhang verworven. Elias plaatste Jozef De Lille tweede op de lijst¹⁰. Dat was niet slecht bekeken. De Lille haalde meer dan 7.000 naamstemmen. Hij was daarmee verkozen, samen met lijsttrekker Elias die 424 voorkeursstemmen haalde. Bij de gemeenteraadsverkiezingen dat jaar zou Elias er overigens niet in slagen zich in de stad Gent te laten verkiezen (3.920 stemmen). Hoe het ook zij, het tijdperk Boudewijn Maes was definitief afgesloten. Maes had zelfs geen dissidente lijst meer aangevoerd. Dat liet hij over aan zijn medestandster Rosa De Guchteneere die bij de parlementsverkiezingen 300 stemmen haalde in het hele arrondissement en dus meteen wist hoe laat het was.

Hendrik Elias werd de nieuwe sterke man van het Gentse Vlaams-nationalisme. Zijn VNVP-afdeling stapte probleemloos over naar het VNV. Elias werd de lokale leider in Gent, gouwleider in Oost-Vlaanderen en één van de belangrijkste figuren in de nationale leiding na Leider Staf De Clercq. De Clercq was de Brabantse voorman van het Vlaams-nationalisme. Hij zetelde sedert 1919 in het

10 Jozef De Lille was de zoon van de katholieke volksvertegenwoordiger (1929-1932) Victor De Lille. Die had een grote populariteit verworven toen hij zich inzette om 'de moord van Beernem' op te lossen.

parlement en was daardoor het Vlaams-nationalistische parlamentslid met de grootste anciënniteit, wat hem een nationale betekenis gaf. In 1932 kon hij door een onvrijwillige overtreding van de kieswet niet meer verkozen worden. De Clercq, van de ene dag op andere werkloos geworden, kreeg de opdracht het versnipperde Vlaams-nationalisme te verenigen in één nationale partij. Na anderhalf jaar onderhandelen slaagde De Clercq daarin en hij werd meteen leider van het VNV. Leider, geen voorzitter, want het VNV was een autoritaire partij met een dito maatschappijvisie. De Clercq was er in zijn onderhandelingsrondes diep van overtuigd geraakt dat het Vlaams-nationalisme op een ander ideologisch spoor moest worden gezet. Hij had vooral bij de jongeren de hang naar radicalisme gemerkt, gezien hoe zij dweepten met Groot-Nederland. Dat heeft een diepe indruk op hem gemaakt en in het VNV is hij die radicale jongeren altijd blijven steunen. Typerend was bijv. dat hij de jonge Gentenaar Reimond Tollenaere aanstelde als propagandaleider van de nieuwe partij. De student in de rechten Tollenaere was principieel Grootnederlander. Aan de universiteit van Gent leidde hij het Algemeen Vlaams Hoogstudentenverbond dat hij ook in een radicale Grootnederlandse richting stuurde¹¹. Maar Tollenaere was bovenal een groot bewonderaar van het nationaal-socialisme. De ontwikkelingen in Duitsland waar in januari 1933 Hitler aan de macht kwam met de slogan 'Ein Volk, ein Reich, ein Führer' maakte grote indruk op de geradicaliseerde Grootnederlandse jongeren. Eén volk (het Dietse), één Rijk (Vlaanderen + Nederland), één leider (Staf De Clercq) ... dat was in een notedop het programma van het VNV. Tollenaere overtuigde De Clercq dat het VNV zich moest richten op de ideologie en de stijl van nazi-Duitsland. Dat is ons 'fascisme' schreef hij letterlijk in 1933 aan De Clercq. Het VNV moest een 'modus localis' vestigen van het regime in Duitsland. Daarom moest het VNV zich spiegelen aan het Verdinaso. Men kan zich afvragen waarom Tollenaere niet meteen bij het Verdinaso aansloot. Dat had hij inderdaad even gedaan, maar hij was onmiddellijk in botsing gekomen met de autoritaire Van Severen. Tollenaere wilde liever zelf het heft in handen nemen en beschouwde De Clercq daarom meer geschikt als leider.

De Clercq wist zeer goed welk vlees hij in de kuip had. Hij was ervan overtuigd dat Tollenaere de taal van de jongeren sprak. Hij beschermde hem tegen de gematigde leiders met wie Tollenaere spoedig in conflict kwam. Elias bijv. wilde Tollenaere liefst ontslagen zien (en vice versa). Over Elias schreef Tollenaere in 1934 aan De Clercq: 'Een man (...) die tot voor enkele weken nog over het federalisme sprak en dithyramben afstak op de sacrosancte democratie (...) kan het in zijn hart niet goed menen met het nieuwe dat wij voorstaan. (...) Denk eens aan: Elias heeft een nieuw woord uitgevonden: 'organische democratie'! Contradictio in terminis. Bedenk toch dat de jongeren dat woord volledig over boord gegooid hebben'.

11 K. Palinckx, *'Nu naar Gent!': Vlaams-nationale en katholieke studentenbeweging te Gent, 1928-1940*, Gent: Archief RUG, 1995, pp. 153-173.

Dit schetst zeer goed de toestand waarin het VNV zat. De gematigden voerden ideologische achterhoedegevechten om het VNV-programma minder radicaal te maken. Organische democratie was zo'n concept: een poging om water en vuur te verzoenen met een pleidooi voor een verkozen wetgevend lichaam in een partijloos systeem. Elias was geen principiële democraat meer. Hij en de andere gematigde VNV'ers werden meegesleurd met een partij die steeds verder naar rechts afgleed.

Veel meer dan de ideologische achterhoedegevechten maakte de grondige stijlverandering indruk op de VNV-militant én op de buitenwereld. Tollenaere hamerde erop in zijn brieven aan De Clercq. De partij had een geuniformeerde militie nodig en een martiale stijl.

“1) De groet. De heilgroet, of de groet met de hand in de hoogte en het woord ‘trouw Diets’. Denk [aan] de partij van Mussert van dewelke 10.000 leden de groet brengen met de hand in de hoogte en ‘Hou Zee’.

2) De vlag. De vlag met het kruis en de Dietse kleuren. Het komt uit Skandinavië. Het is Germaans.

Nog eens: die dingen hebben voor ons nuchteren niet veel om het lijf. Wanneer 5 mensen de groet brengen aan de vlag dan lacht ge U krom, maar wanneer duizend mensen het doen, dan slaat daar een dynamiek van uit, die geschiedenis maakt. We moeten hier met de volkpsychologie rekening houden. We moeten de nivellerende werking van de democratie uitroeien, heroïsme scheppen, anders blijft Vlaanderen en ook Noord-Nederland voortploeteren in de doffe oppervlakkigheid. [...]

Wordt met de democratie volledig opgegeven dan volgt daaruit een andere werkwijze in de propaganda. Het Vl. volk is een hartstochtelijk volk, we moeten die hartstocht wekken door felle opstandigheid. Een dagelijks opruiingswerk tegen België. Niet het verstand maar de intuïtie en de kamplust zijn in onze strijd van het eerste gewicht. Het verstand [...] heeft het bij ons verloren... nu moeten het de anderen winnen. [...]”

Het is deze stijl die het VNV zal ontwikkelen. We zien hem op de VNV-landdagen, de jaarlijkse nationale bijeenkomsten van het VNV. Aanvankelijk werden die op de Kesterheide georganiseerd, de thuishaven van Leider De Clercq¹². Vanaf 1937 werden ze in Gent gehouden. Het VNV wilde immers vooral indruk maken op de buitenwereld. De machtsontplooiing had meer effect in een stad onder de ogen van veel mensen en de pers. De kernboodschap van de Gentse landdagen was dat het VNV onhoudbaar naar de macht marcheerde. ‘Onze tegenstrevers zijn machteloos. Zij zijn machteloos elk op zich zelf genomen door hun gemis aan programma en bezieling. Zij zijn machtelozer in hun monsterverbond van compromissen en zwakheden.’, zei De Clercq op de landdag van '38. In feite stond het VNV steeds maar meer politiek geïsoleerd.

12 De Clercq organiseerde al sedert 1920 Vlaams-nationale landdagen in Kester. Vanaf 1935 ging het evenement als een VNV-landdag door in een totaal andere stijl dan het kermisachtig verloop van voorheen.

VLAAMS-NATIONALISME GENT 1914-1945

De retoriek over machtsovername moest camoufleren dat het VNV eigenlijk weinig politieke bondgenoten had. De massamanifestatie had vooral als doel de eigen militanten te overtuigen. De VNV-pers jubelde elk jaar dat er meer tuchtvolle VNV'ers door de Gentse straten marcheerden. In 1939 waren er dat 25.000 aldus de VNV-pers. 'De Standaard' telde er 15.000 en 'Vooruit' zag op de kop af 6.830 deelnemers. Vooral de socialistische krant hekelde de manifestaties als een fascistische bedreiging. In 1939 voerde 'Vooruit' een systematische campagne tegen de VNV-landdag. Vooral de optocht vond de redactie stuitend. Dat het VNV gebruik kon maken van een stedelijke feestzaal was op zich al laakbaar, maar de modale Gentenaar werd niet gestoord door een besloten bijeenkomst. Een openbare optocht was echter ontoelaatbaar. Van de liberale burgemeester Alfons Vanderstegen werd geëist dat hij de optocht verbood. Toen dat niet gebeurde hekelde de krant zijn gebrek aan doortastendheid en het feit dat hij probeerde de verantwoordelijkheid van zich af te schuiven. De oproep kreeg steun uit de academische wereld. Op 19 mei publiceerde de krant een open brief van 22 professoren, docenten en assistenten van de RUG die aan de burgemeester vroeg de optocht te verbieden.

Het is zonder twijfel zo dat het VNV aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog een belangrijke politieke formatie was geworden. De partij telde toen bijna 30.000 aangesloten leden. Ca. 2.500 leden woonden in het arrondissement Gent. Cijfers voor de stad zijn niet bekend.

Electoraal deed het VNV het ook goed. In 1936 kende de partij een doorbraak. Het VNV trad evenwel naar de kiezer met een gematigd imago en onder een andere naam: Vlaams Nationaal Blok. De partijleiding oordeelde dat het wenselijk was ook niet-VNV'ers op de lijsten te plaatsen en verkoos daarom niet onder de partijnaam op te komen. Het bleek te werken. Het Blok haalde 13,6% in Vlaanderen. In het arrondissement Gent-Eeklo werd een grote sprong voorwaarts gemaakt. Het Blok haalde er net geen 23.000 stemmen, goed voor 15,6%. Hier was de Blok-formule lucratief. Jozef De Lille, die niet tot het VNV behoorde, haalde alleen al 8.831 voorkeursstemmen. Elias strandde op 1.197 voorkeursstemmen. Beiden waren verkozen. Het kanton Gent was met 5,3% veruit het zwakste kanton. Dat bleek ook bij de provincieraadsverkiezingen toen het Vlaams Nationaal Blok in het district Gent slechts 5,2% haalde. In het licht van het feit dat het VNV in heel Vlaanderen beduidend zwakker scoorde in verstedelijkte gebieden, is het niet zinvol hiervoor specifiek lokale oorzaken te zoeken.

Ook bij de gemeenteraadsverkiezingen hadden de Vlaams-nationalisten de grootste moeite om in de grote steden verkozenen te halen. In 1938 slaagde de Vlaams-nationalisten er voor het eerst in in Gent een verkozene te halen¹³.

13 B. De Wever, *De Vlaams-nationalisten in de gemeentebesturen tijdens het Interbellum*, in: *De gemeenteraadsverkiezingen en hun impact op de Belgische politiek (1890-1970). Handelingen van het 16de Internationaal Colloquium te Spa 2-4 september 1992*, Brussel: Gemeentekrediet, 1994, pp. 195-230.

Amaat Bockaert, schoonzoon van de bekende Gentse hoogleraar en voorzitter van het IJzerbedevaartcomité Frans Daels, zetelde voor de partij in de raad. In zijn maidenspeech nam hij de stadssubsidies aan de Koninklijke Franse Schouwburg onder vuur. Tijdens de bespreking van de stadsbegroting op 28 april 1939 noemde hij de instelling 'één van de laatste kankerplekken op het gezond wordend lichaam van Vlaanderen'¹⁴. Voorts nam hij nauwelijks deel aan de debatten, temeer daar hij meer niet dan wel aanwezig was op de zittingen.

Bockaerts schoonvader had overigens zelf ook sympathie voor het VNV. Bij de parlamentsverkiezingen van 1936 werd Daels aangezocht om de Vlaams Nationaal Blok-lijst in Antwerpen te trekken. Hij had dat niet apriori uitgesloten, maar zag ervan af toen leden van het IJzerbedevaartcomité zich verzetten tegen een partijpolitiek engagement van de voorzitter. In 1939 kon het VNV wel een boegbeeld uit de radicale niet-partijpolitieke beweging strikken. Flor Grammens werd bereid gevonden om als onafhankelijk kandidaat de lijst in Antwerpen te trekken. De houding van Daels en het engagement van Grammens duiden erop dat het VNV sociaal niet geïsoleerd stond. De partij was verbonden met een brede Vlaamse beweging, via allerlei brugorganisaties zoals de IJzerbedevaarten, de Vlaams Nationale Zangfeesten, het Davidsfonds, het Verbond van Vlaamse Oudstrijders enz.

Op politiek vlak zat het VNV in een relatief isolement. Na de verkiezingen van 1936 werden er door gematigde VNV'ers pogingen ondernomen om een concentratie te vormen met de Katholieke Partij in Vlaanderen. Dat katholieken en VNV'ers politiek konden samenwerken bleek o.m. uit het bestuursakkoord in de Oostvlaamse provincieraad. Twee VNV'ers traden toe tot de bestendige deputatie¹⁵. Ook bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1938 werden er op minstens honderd plaatsen in Vlaanderen zgn. 'concentratelijsten' ingediend¹⁶. Een samenwerking op nationaal vlak mislukte evenwel, o.m. omdat de radicale VNV'ers, De Clercq op kop, niet geïnteresseerd waren in machtsparticipatie maar in de totale macht. Om die reden wezen ze overigens een akkoord met Rex van Léon Degrelle niet af. Degrelle had in 1936 in één klap 21 kamerzetels gehaald en beloofde een totale omwenteling. Het VNV wilde daarvan profiteren om in Vlaanderen de macht te grijpen.

Bij de parlamentsverkiezingen van 1939 werd het politieke isolement van het VNV duidelijk. Op nationaal vlak wilde geen enkele partij nog praten met het VNV. Het VNV werd geassocieerd met nazi-Duitsland en door velen in het licht

14 *Gemeentebld van Gent*, 1939, pp. 450-452. Voor de politieke context zie: L. François, *Liberaal en socialist zijn slechts voornamen: het politieke leven op het Stadhuis*, in: A. Capiteyn (ed.), *Interbellum in Gent*, Gent: Stad Gent; Stadsarchief; Museum Arnold Vander Haeghen, 1995, pp. 55-56.

15 Het was de voortzetting van een politiek akkoord dat na de verkiezingen van 1929 werd gesloten. Toen steunden de Vlaams-nationalisten een katholieke bestendige deputatie. Als gevolg daarvan trad in 1931 een Vlaams-nationalist toe tot de deputatie.

16 Behalve in Gentbrugge, werden in de Gentse regio geen concentratelijsten ingediend.

VLAAMS-NATIONALISME GENT 1914-1945

van de nieuwe oorlogsdreiging gezien als een 'Vijfde Colonne'. Rex was totaal weggesmolten en het VNV zelf ging maar licht vooruit (15% in Vlaanderen). In het arrondissement Gent-Eeklo ging het VNV zelfs 2% achteruit naar 13,6%. Elias deed het nu persoonlijk wel relatief beter waardoor er in het kanton Gent tegen de trend in winst werd geboekt. Het VNV haalde er 7,4% en deed daarmee voor het eerst beter dan de uitslag die Boudewijn Maes met de Frontpartij had gehaald in 1919.

Het was duidelijk dat het VNV niet moest rekenen op een machtsovername langs legale weg. Staf De Clercq besefte dat en bereidde zich voor op de eventualiteit van een nieuwe oorlog en de mogelijkheid van een 'tweede activisme'. Daartoe knoopte hij gesprekken aan met de 'Abwehr', de geheime dienst van het Duitse leger.

Het is niet duidelijk in welke mate De Clercq 'cavalier seul' speelde. Wel is duidelijk dat de leider dubbel spel speelde toen de inval eenmaal kwam en de Vlaams-nationalistische parlementsleden in zijn aanwezigheid het parool 'geen tweede activisme' als leidraad namen.

De Clercq wachtte geen dag om zijn diensten aan te bieden aan de nieuwe machthebbers. Mochten zij hem niet hebben afgeremd dan zou hij al in de zomer het VNV hebben omgedoopt tot Nationaal-Socialistische Beweging Vlaanderen. De naamsverandering wilde de bezetter het VNV niet toestaan, maar het overnemen van de officiële doctrine werd als een *conditio sine qua non* gesteld, wilde het VNV meeproeven van de macht. Vanaf de herfst van 1940 nam het VNV het nationaal-socialisme in al zijn aspecten over. De Clercq legde het lot van zijn beweging in handen van de 'Führer' aller Germanen. Adolf Hitler zou na de oorlog over het lot van Vlaanderen beslissen. Tot zolang was het VNV bereid zijn Grootnederlandse plannen in de ijskast op te bergen.

De gematigde VNV-leiders hadden deze bliksemsnelle evolutie met enige verbazing ondergaan. Elias verklaarde dat hij weggelachen werd toen hij in Gent na de meidagen het parool 'geen tweede activisme' verkondigde. Vele VNV'ers hadden toen al contact opgenomen met lokale bezettingsverantwoordelijken om samen te werken. De basis holde de top voorbij, schreef Elias na de oorlog. Dat was duidelijk ook een zelfverdediging. Maar het is niettemin juist dat de gematigde VNV-leiders een andere politiek wensten dan de vlucht vooruit van De Clercq en de radicalen. Zij wilden collaboreren in samenwerking met een aantal Belgische groepen. De Clercq niet. Hij wilde de macht alleen voor zichzelf.

De gematigde VNV-leiders hebben niet veel weerstand geboden, ook niet tegen de ideologische nazificering. Integendeel. In september 1940 breidde de VNV-leiding uit met enkele eerder gematigde figuren als Frans Daels en de Gentse oogarts Reimond Speleers, een gewezen activist. Ook zij hadden geen problemen met het feit dat VNV zich antisemitisch opstelde, dat het imperialistische belangstelling toonde voor de Waalse 'levensruimte', dat een racistisch-biologisch wereldbeeld werd verkondigd, dat hun partij zich voorstelde als de enige weg tot openbaar politieke leven enz.

Een element dat hierin heeft meegespeeld is het feit dat veel van de gematigde leiders mee profiteerden de VNV-collaboratie. VNV'ers werden met de steun van de bezetter gekatapulteerd op hoge posten in het land.

Elias werd in december 1940 bijvoorbeeld commissaris-burgemeester van Gent. Het burgemeesterschap van Elias is een ander verhaal dat aparte aandacht verdient¹⁷. Elias was niet de enige VNV-burgemeester. Minder dan twee jaar later waren er 500 VNV-burgemeesters in Vlaanderen, de meeste benoemd buiten de raad door een secretaris-generaal en gouverneurs die ook tot het VNV behoorden¹⁸. Die massale en spontane machtsgreep werd gedragen door de basis van het VNV. Het duidt aan hoe zeer de fascistische Nieuw Orde-gedachte was doorgedrongen in het Vlaams-nationalisme.

Een tweede indicatie voor de mate waarin het VNV in zijn volledige breedte dit gedachtengoed omhelsde, was het nagenoeg ontbreken van enige kritiek op de nationaal-socialistische maatschappijopvattingen. Er rees in het VNV wél verzet tegen de nationalistische concessies waartoe de partij zich verplicht zag. Ook het feit dat het VNV zijn totalitaire ambities niet kon waarmaken, leidde tot protest, vooral toen de Vlaamse SS en vanaf 1942 de Duits-Vlaamse Arbeidsgemeenschap (DeVlag) opdoken als Groot-Duitse concurrenten. Het was protest tegen het feit dat het VNV in tegenspraak met zijn nationaal-socialistische retoriek niet het politieke machtsmonopolie bezat en dus geenszins een verzet tegen het nationaal-socialistisch gedachtengoed. Als er al ideologische kritiek werd geformuleerd, dan richtte die zich op het heidense karakter van het nationaal-socialisme. Dat was met name het geval in de brief van de bekende Gentse dominicaan Jules Callewaert aan Hendrik en Elias en de Raad van Leiding van het VNV, 3 april 1943. Elias was na het overlijden van Staf De Clercq einde oktober 1942 leider geworden. De verwachting leefde dat hij een harde politiek zou voeren tegen de door de Duitse SS gepatroneerde Groot-Duitse concurrenten die een dagelijkse aanfluiting geworden waren voor de VNV-claim op het politieke monopolie. Callewaert verweet hem dat hij vuisten in zijn broekzakken maakte. In navolging van Callewaert schreef Frans Daels Elias een brief waarin hij zijn ontslag als lid van de Raad van Leiding bekendmaakte¹⁹. De twee brieven geraakten ruim verspreid. Ze sterkten de Gentse

17 Elias schreef er na de oorlog een memorandum over: Collectie Frans Van der Elst, H.J. Elias, *Memorie betreffende mijn beleid als burgemeester der stad Gent*, s.d.

18 P. Gunst e.a., *Burgemeesters en raadsleden 1938-1947: Verandering en continuïteit van het politiek personeel*, in: *De gemeenteraadsverkiezingen en hun impact op de Belgische politiek (1890-1970). Handelingen van het 16de Internationaal Colloquium te Spa 2-4 september 1992*, Brussel: Gemeentekrediet, 1994, pp. 399-428. In Oost-Vlaanderen werd pas in 1943 een VNV'er tot gouverneur benoemd: Achiel Verstraete. Amaat Bockaert werd eerder al in oktober 1940 tot arrondissementscommissaris benoemd. Hij nam toen ontslag als gemeenteraadslid van Gent.

19 Daels had al op eind 1942 ontslag genomen maar had dat toen op vraag van Elias niet bekendgemaakt. Eind 1943 gaf hij ook ontslag als gewoon lid.

VLAAMS-NATIONALISME GENT 1914-1945

VNV-arrondissementsleider August De Wilde in zijn oppositie²⁰. Gent was duidelijk een centrum van de interne VNV-oppositie. De Wilde had al herhaaldelijk schriftelijk geprotesteerd tegen de slappe politiek van de leiding tegen de DeVlag en de SS. Hij wilde zijn kritiek op een vergadering van de VNV-leiding, 8 mei 1943, in de openbaarheid brengen. De Wilde werd het zwijgen opgelegd en kreeg een officiële blaam. Op 5 september 1943 werd hij afgezet als arrondissementsleider. Oppositie werd niet geduld in VNV. Ook dat was een aspect van de ideologische aberratie.

20 August De Wilde was een verzekeringsmakelaar. In 1925 voerde hij de dissidente Vlaams-nationalistische lijst aan tegen Boudewijn Maes. Eind 1935 werd hij VNV-propagandaleider van het arrondissement Gent. In 1936 werd hij verkozen in de Oostvlaamse provincieraad. Hij werd kabinetschef van Elias toen die eind 1940 burge-meester werd. In oktober 1940 trad hij toe tot de Gentse gemeenteraad na het ontslag van Amaat Bockaert. In 1941 werd hij schepen. In 1942 werd hij VNV-arrondissementsleider.